

Ewa Czaplewska (red.), *Logopedia międzykulturowa*, Wydawnictwo Harmonia Universalis, Gdańsk 2018, ss. 344

Polska współczesna logopedia, osiągnąwszy bardzo wysoki poziom refleksji naukowej i meta-naukowej, zdaje się programowo stronić od zagadnień wiążących się z dwujęzycznością (por. np. Grabias 2001, 2012a, 2012b, 2015, 2017). Fakt ten zastanawia przynajmniej z dwóch powodów: po pierwsze, rośnie w Polsce liczba osób dwujęzycznych i należy założyć z dużym prawdopodobieństwem, iż są wśród nich tacy, którzy mają lub mieć będą problemy komunikacyjne wykraczające poza specyfikę samego bilingwizmu; po drugie, przeważająca część mieszkańców globu posługuje się więcej niż jednym językiem (Grosjean 1982, 2010). Pomimo tych niepodważalnych faktów, nie zostało dotychczas wydane żadne naukowe przeglądowe opracowanie, w którym terapeuci mowy znaleźliby informacje na temat bilingwizmu profilowanego logopedycznie. Deficyt ten z powodzeniem, przynajmniej na tym etapie refleksji, wyrównuje poddana ocenie recenzentkiej monografia wieloautorska.

Rekomendowana książka stanowi kolejny tom najbardziej prestiżowej na polskim rynku wydawniczym serii logopedycznej pt. *Logopedia XXI w.* Oceniana książka z jednej strony bezapelacyjnie podtrzymuje najwyższy naukowy poziom tomów wcześniejszych, z drugiej – z dużą naukową śmiałością, spotykaną np. w *Metodologii badań logopedycznych z perspektywy teorii i praktyki* pod red. Stanisława Milewskiego i Katarzyny Kaczorowska-Bray, Gdańsk 2015 lub w *Logopedii artystycznej* pod red. Barbary Kamińskiej i Stanisława Milewskiego, Gdańsk 2016, poszerza granice współczesnej logopedii, redefiniując jej przedmiot.

Opiniowane opracowanie składa się z trzech wyraźnie zaznaczonych części: I – *Język i kultura* (3 rozdziały); II – *Rozwój osób dwujęzycznych* (3 rozdziały); III – *Różnice kulturowe i praktyka logopedyczna* (5 tekstów). Całość została poprzedzona wstępnym rozdziałem napisanym przez Redaktor tomu. Łącznie w pracy znalazło się 11 obszernych tekstów. Zaproponowana przez Redaktor strukturą opracowania nie budzi zastrzeżeń. Jest klarowna i odzwierciedla zawartość poszczególnych części książki.

Część pierwszą monografii otwiera tekst Danuty Stanulewicz pt. *Język a kultura i środowisko*, w którym Autorka wprowadza czytelnika w zagadnienie związków języka z szeroko rozumianą kulturą, a także ze środowiskiem (naturalnym, ale i też sztucznym) zamieszkanym przez jego użytkowników. W szczególności omówiono w nim zagadnienia takie, jak: miejsce związków języka i kultury oraz środowiska we współczesnej lingwistyce, język jako część kultury, historia idei etnolingwistycznych, międzykulturowe różnice językowe – wybrane przykłady, tu: klasyfikacja rzeczowników, słownictwo barw, relacje przestrzenne, zróżnicowanie językowe a warunki klimatyczne, pismo. Interpretacje ww. tematów oscylują między klasyczną już dziś dychotomią: uniwersalizm–relatywizm, a ich wyniki zawsze potwierdzają tezę, iż – jak pisze Autorka – „kultura, a także warunki, w jakich żyje dana społeczność, powiązane są z językiem, który zawiera elementy potrzebne do przetrwania i funkcjonowania w określonych warunkach”. Na podkreślenie zasługuje fakt uwzględnienia przez Autorkę klasycznych już dziś pozycji z zakresu lingwistyki kulturowej (por. Anusiewicz 1991, 1995). Świadczy to wprost o szacunku dla tradycji tudzież zdolności do jej twórczego wykorzystania w nowych realiach.

Z kolei Krystyna Adamska w studium pt. *Różnice międzykulturowe i komunikacja interpersonalna* kreśli, wykorzystując najnowszy stan wiedzy z zakresu psychologii kulturowej, złożony i ekscytujący poznawczo obraz odmienności międzyludzkich determinowanych kulturą. Temat ten wiąże się bezpośrednio z problemem komunikacji interpersonalnej. W pierwszej części rozdziału opisane zostały wybrane koncepcje wyjaśniające mechanizmy wpływu kultury na jednostkę, czyli ujęto rolę kultury w zachowaniach indywidualnych; w drugiej scharakteryzowano

podstawowe różnice kulturowe w komunikowaniu się interpersonalnym. Rozdział kończą rozważania na temat praktycznych implikacji tych różnic. Autorka, co jest rozwiązaniem słusznym, przyjmuje, iż są trzy fundamentalne różnice w komunikowaniu się, wyznaczone ramami kulturowymi: 1. styl konwersacyjny (odnosi się do stopnia, w jakim przekaz werbalny bezpośrednio wyraża intencje nadawcy i w jakim odbiorca spodziewa się otwartości w wyrażaniu nastawień, oczekiwań i ocen ze strony nadawcy), 2. ekspresja emocji (związana ze skłonnością do ujawniania emocji w obecności drugiej osoby i realizowana jest poprzez niewerbalne kanały komunikacji) i 3. język (wpływający poprzez swoje związki z poznaniem na atrybucje przyczyn zachowań i akcentowanie roli jednostki lub grupy). Interpretując z kolei złożone zjawisko różnic międzykulturowych, Badaczka wykorzystała trzy koncepcje umożliwiające zrozumienie, jak ludzie komunikują się w różnych kulturach: 1. kultura jako ułokowane poznanie w kontekście społecznym – zwraca uwagę na sytuacyjny kontekst poznania, wyznaczany kulturowo; 2. koncepcja ucieleśnionego poznania kulturowego – podkreśla znaczenie cielesnego doświadczenia w procesach poznawczych; zgodnie z tą koncepcją kultura kształtuje ciało (jego pozycję, ruchy, itd.), a ciało (wraz z sensomotoryką) i jego osadzeniem w przestrzeni jest źródłem metafor opisujących złożone zjawiska; 3. kultura jako zdrowy rozsądek – kładzie akcent na podzielane przez członków danego społeczeństwa znaczenia, które stanowią podstawę porozumienia.

Rozdział autorstwa Jolanty Jonak pt. *Problemy językowe mniejszości narodowych* to udana charakterystyka tzw. *populacji zróżnicowanej kulturowo i językowo* głównie pod kątem pewnych aspektów ich życia, odnoszących się głównie do języka i komunikacji. W szczególności rozpatrywany został rozwój języka i jego użycie przez przedstawicieli populacji w ich środowiskach domowych oraz w społeczeństwie tzw. głównego nurtu. Dodatkowo opisano praktyki edukacyjne mające wpływ na studentów *populacji zróżnicowanej kulturowo i językowo*, a także językowe i psychopedagogiczne wymiary diagnozy dzieci mogących mieć problemy edukacyjne. Wymienione wątki wpisano w następujące części: 1. Edukacja i komunikacja dzieci zróżnicowanych kulturowo i językowo. 2. Język domowy i funkcjonowanie dziecka w środowisku szkolnym i społecznym. 3. Wyzwania w ocenie i rozpoznaniu studentów ZKJ. Dzięki temu poruszane treści układają się w logiczny ciąg. Podsumowując, Autorka stwierdza, iż „[...] wyzwania językowe stojące przed kulturowo i językowo zróżnicowanymi populacjami, związane są z wieloma czynnikami, które mogą niekorzystnie wpływać na rozwój dzieci i ich codzienne doświadczenia społeczne oraz edukacyjne. Niekiedy funkcjonowanie to wymaga określonego wsparcia oraz interwencji. Aby zapewnić właściwą pomoc, należy najpierw ocenić, czy u ucznia rzeczywiście występują zaburzenia związane z przyswajaniem wiedzy”.

Część drugą monografii wieloautorskiej rozpoczyna obszerny i – w jak najlepszym rozumieniu tego słowa – akademicki rozdział autorstwa Zofii Wodnieckiej, Karoliny Mieszkowskiej, Joanny Durlik, Ewy Haman noszący oryginalny i adekwatny do treści tytuł *Kiedy 1+1≠2, czyli jak dwujęzyczni przyswajają i przetwarzają język(i)?* W tekście tym, przyjmując psycholingwistyczną perspektywę i skupiając się na aspektach ściśle językowych i poznawczych, zaprezentowano charakterystykę funkcjonowania umysłu osoby posługującej się więcej niż jednym językiem oraz najważniejsze prawidłowości związane z rozwojem językowym i używaniem języka przez osoby dwujęzyczne. Ponadto przedstawiono kluczowe czynniki wpływające na przebieg rozwoju językowego dzieci dwujęzycznych, a także najbardziej znaczące różnice między dziećmi jedno- i dwujęzycznymi w funkcjonowaniu językowym i poznawczym. Dodatkowo wskazano konsekwencje, jakie wiedza (i niewiedza) na temat rozwoju dzieci dwu- i wielojęzycznych może mieć dla praktyki logopedycznej i psychologicznej. W szczególności omówiono zjawiska takie, jak: relacje między dwoma językami w umyśle osoby dwujęzycznej, różnice między osobami równocześnie dwujęzycznymi a dwujęzycznymi sukcesywnie, rolę kontekstu społecznego przyswajania języka na nabywanie kompetencji lingwistycznej w tym języku, różnice w procesie przyswajania kompetencji leksykalnej u dzieci jedno- i dwujęzycznych, mieszanie kodów (*code-mixing*). Wyrażam przekonanie,

iz studium to stanie się lekturą obowiązkową dla wszystkich osób zainteresowanych dwujęzycznością, szczególnie w ujęciu psycholingwistycznym.

Jagoda Cieszyńska-Rozeł w tekście pt. *Rozwój systemu językowego dzieci bilingwalnych* przedstawia swoją wizję tytułowego zjawiska, pośrednio wynikającą z rozumienia języka jako systemu sekwencji informacji słuchowych (mowy) i wzrokowych (pisma) uporządkowanych linearnie i hierarchicznie (relacyjnie). Przyjęta perspektywa kulturowa i tożsamościowa jest uzupełnieniem wcześniej przedstawionych ujęć, np. psycholingwistycznego czy poznawczego. Autorka w tekście przedstawia definicje języka i dwujęzyczności, przyczyny opóźnień rozwoju mowy dzieci bilingwalnych oraz niektóre mechanizmy nabywania języka. Proponuje uwzględnienie w procesie diagnozy technik komunikacyjnych oraz omawia metody stymulacji rozwoju języka (wczesną naukę czytania i dzienniki wydarzeń). Tytuł opracowania jednak nie do końca odpowiada poruszonemu w nim wątkom. Zaproponowany wskazuje, iż Czytelnik będzie miał okazję zapoznać się z opracowaniem przeglądowym, a nie autorsko-subiektywnym. Byłoby lepiej, gdyby artykuł nosił np. tytuł *Wybrane aspekty rozwoju systemu językowego dzieci bilingwalnych w świetle tzw. metody krakowskiej*.

Ewa Haman, Magdalena Luniewska, Agnieszka Maryniak, Zofia Wodniecka w studium pt. *Specyficzne zaburzenie językowe (SLI) i dwujęzyczność: pozorne związki i realne konsekwencje* kreślą w sposób najpełniej transdyscyplinarny obraz zależności tytułowym zaburzeniem mowy a bilingwizmem. Bardzo pogłębione przemyślenia Auterek, oparte m.in. na rozległych studiach literaturowych tudzież własnych doświadczeniach, oraz przekonujący tok ich argumentacji w pełni uprawomocniają tezę, iż dwujęzyczność nie ma negatywnego wpływu na dzieci dotknięte SLI, dlatego zalecenia, aby w przypadku SLI rezygnować z jednego z języków, są nieuprawnione i szkodliwe dla dzieci i ich rodzin. Stanowisko Badaczek dotyczące SLI można rozszerzyć także na inne zaburzenia komunikacji językowej. *Expressis verbis* Autorki piszą: „[...] dwujęzyczność nigdy nie jest przyczyną wystąpienia zaburzeń językowych”. Jestem przekonany, iż opublikowany rozdział będzie ważnym głosem propagującym wyżej zacytowane zdanie, pod którym nie tylko jako recenzent, ale również jako logopeda się podpisuję.

Trzecią część monografii otwiera opracowanie pt. *Rola i znaczenie odmienności kulturowej i językowej w procesie diagnozy. Wybrane zagadnienia*, przedłożone przez Krystiana Barzykowskiego, Joannę Durlik, Halinę Grzymałę-Moszczyńską. Przyjmując perspektywę psychologii kulturowej, Autorzy bynajmniej nie ograniczają interpretacji zjawiska odmienności kulturowej i językowej do samej płaszczyzny psychologicznej. Opisywany tekst skierowany jest przede wszystkim do osób pochodzących z polskiego kręgu kulturowego, które prowadzą najważniejsze typy diagnozy dzieci i młodzieży pochodzących z odmiennych niż polska kultur, w tym diagnozę logopedyczną. Omówiono w nim w sposób precyzyjny zagadnienia związane z procesem diagnozy dzieci i młodzieży, dla których kultura polska nie jest podstawowym (a przynajmniej niejedynym) kontekstem funkcjonowania, a język polski nie jest pierwszym i dominującym (i również nie jedynym) językiem. Mimo iż brakuje wystandaryzowanych narzędzi, które można byłoby stosować do badania dzieci i młodzieży wielojęzycznych i wielokulturowych, Autorzy – co słuszne – są przekonani, iż trafna i rzetelna diagnoza takich osób jest możliwa. Wynika to z faktu, iż w procesie diagnozy najważniejsza jest otwartość i wrażliwość diagnosty, który ma obowiązek dostosować używane metody i narzędzia do indywidualnej specyfiki osoby diagnozowanej i sytuacji diagnozy. Szczególnie cenny dla Czytelnika szukającego konkretnych rozwiązań jest podrozdział pt. *Rady praktyczne dla diagnostów pracujących z dziećmi wielokulturowymi i wielojęzycznymi*.

Kolejne studium, tym razem autorstwa Henrietty W. Langdon, Katarzyny Gawel i Katarzyny Węsierskiej, a noszące tytuł *Diagnozowanie zaburzeń w komunikacji językowej u osób bilingwalnych – praca w zespole logopedy i tłumacza* to dogłębna analiza modeli współpracy logopedów z tłumaczami. W szczególności rozdział prezentuje zagadnienie podejmowania współpracy logopedy z tłumaczem w celu przeprowadzenia diagnozy logopedycznej u osób wielojęzycznych. Autor-

ki zarysowały rozległe tło historyczne tej problematyki. Przytoczyły również opinie logopedów ze Stanów Zjednoczonych i Polski na omawiany temat. Najszerzej opisano przykłady dobrych praktyk w zakresie postępowania diagnostycznego logopedy wspomaganego przez tłumacza. Mimo iż to nie pierwszy głos w tej sprawie (por. Gawel, Langdon, Węsierska 2015), postulowana słuszna teoria ciągle nie jest w polskiej logopedii przekuwana na konkretne, translatorskie doświadczenia diagnostyczno-terapeutyczne.

W kolejnym opracowaniu pt. *Szkic o logopedii i gwarze* Danuta Pluta-Wojciechowska przedstawia rozważania dotyczące logopedii i gwary. Ukazuje różne perspektywy analizy gwary, a także wskazuje na jej miejsce w życiu człowieka. Opisuje własne doświadczenia związane z pracą z osobami mówiącymi gwarami dialektu śląskiego, wskazując jednocześnie na rolę logopedy w kształtowaniu postawy świadomego bilingwizmu. Prezentuje także wyniki swoich badań, które dotyczyły znaczenia gwary w życiu człowieka. Odwołując się do terminu „postawa świadomego bilingwizmu”, kreśli szczegółową mapę dwujęzyczności na terenie Górnego Śląska. Wykorzystując z kolei swoje doświadczenia logopedy i osoby dwujęzycznej, realistycznie i sugestywnie przybliża terapeutom mowy problem bilingwizmu polsko-śląskiego, z którym mogą (jeszcze) spotkać się w procesie diagnozy i terapii logopedycznej.

Rozdział autorstwa Hanny Makurat pt. *Wpływ kaszubszczyzny na język polski na kaszubskim obszarze językowym* to niezwykle wartościowe z poznawczego i językowo-kulturowego punktu widzenia opracowanie. Przeprowadzone przez wyjątkową znawczynię problematyki badania wykazały silne wpływy gwar kaszubskich na polszczyznę na całym kaszubskim obszarze językowym. Co ciekawe, interferencje kaszubszczyzny w mowie polskiej są większe niż oddziaływanie języka polskiego na system kaszubski. Niesie to za sobą duże konsekwencje dla dyskursu logopedycznego.

Tom wieńczy studium Ewy Czaplewskiej pt. *Rola logopedii we współczesnych społeczeństwach wielokulturowych*. Podsumowując, ale i rozwijając poruszane w całej książce wątki, Autorka przedstawia: logopedę jako autorytet w sprawach funkcjonowania osób wielojęzycznych, kompetencje logopedów w zakresie pracy z pacjentami wielojęzycznymi, problematykę diagnozy i terapii logopedycznej osób dwujęzycznych, cele i zadania logopedii międzykulturowej. Ten erudycyjny, a obszernymi fragmentami frapujący tekst, porusza wiele wątków szczegółowych. Dla czytelnika–logopedy szczególnie interesujące jawią się partie dotyczące: kwestii funkcjonowania dorosłych osób bilingwalnych dotkniętych udarem mózgu, postulatów ustalenia faktycznego profilu językowego ucznia/pacjenta oraz zachowania szczególnej ostrożności w przypadku stosowania tzw. diagnozy nieformalnej, pragmatycznego kontekstu diagnozy i terapii logopedycznej. Autorka, co niezwykle cenne z dydaktycznego punktu widzenia, wnosi wiele postulatów, których wdrożenie nadaje logopedii międzykulturowej wystandaryzowany wymiar. Postuluje m.in. wzięcie pod uwagę, iż: 1. Diagnoza logopedyczna osób wielokulturowych prowadzona w jednym tylko języku może prowadzić do mylnych wniosków. 2. Konstruowanie wystandaryzowanych rzetelnych narzędzi do diagnozy językowej osób dwujęzycznych jest w tej chwili niekwestionowaną koniecznością. 3. Idealna jest sytuacja, w której możliwe jest wykonanie testów w obu używanych przez dziecko językach i jest to standard, do którego w miarę możliwości należy dążyć. 4. Należy dokładnie ustalić dominację językową. 5. Nawet niezwykle doświadczony w diagnozowaniu polskich dzieci jednojęzycznych logopeda może popełnić poważny błąd, nie doceniając różnic kulturowych. 6. Uwzględnianie różnic kulturowych powinno być immanentnym składnikiem każdej diagnozy logopedycznej. 7. Dążenie do uwolnienia się z diagnostyczno-terapeutycznej pułapki etnocentryzmu.

Wchodzące w skład tomu rozdziały tworzą zwartą, tematycznie powiązaną całość, interesującą pod względem zawartości treściowej. W każdym z tekstów można znaleźć bardzo oryginalne treści teoretyczne bądź praktyczne rozwiązania dotyczące wybranych aspektów szerzej niż zwykle rozumianej logopedii. Jestem przekonany, iż monografię tę należy odczytywać w kategoriach doniosłego siłą argumentów i kompetencji głosu za wyodrębnieniem logopedii międzykulturowej jako w znacznym stopniu samodzielnej subdyscypliny w ramach logopedii. Warto rozważyć

w tym miejscu kwestię powołania nowej, obok już istniejących – neurologopedii, surdologopedii, logopedii medialnej – specjalności logopedycznej. Logopeda międzykulturowy, będąc oczywiście logopedą, jest przecież jednocześnie kimś więcej niż osoba diagnozująca zaburzenia komunikacji językowej, proponująca program terapii logopedycznej i realizująca go poprzez wdrażanie procedur i strategii postępowania terapeutycznego.

Dr hab. Mirosław Michalik, prof. nadzw.
Zakład Neurolingwistyki
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

BIBLIOGRAFIA

- Anusiewicz J., 1991, *Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki*, [w:] *Język a kultura*, t.1: *Podstawowe pojęcia i problemy*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław, s. 17–30.
- Anusiewicz J., 1995, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
- Gaweł K., Langdon H., Węsierska K., 2015, *Współpraca polskiego logopedy z tłumaczem – potrzeby, możliwości i perspektywy*, „Neurolingwistyka Praktyczna”, nr 1, s. 50–65.
- Grabias S., 2001, *Perspektywy opisu zaburzeń mowy*, [w:] *Zaburzenia mowy*, red. tenże, Lublin, s. 11–43.
- Grabias S., 2007, *Język, poznanie, interakcja*, [w:] *Język, interakcja, zaburzenia mowy. Metodologia badań*, red. T. Woźniak, A. Domagała, Lublin, s. 355–377.
- Grabias S., 2012a, *O ostrość refleksji naukowej. Przedmiot logopedii i procedury logopedycznego postępowania*, [w:] *Logopedia. Wybrane aspekty historii, teorii i praktyki*, red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, Gdańsk, s. 56–69.
- Grabias S., 2012b, *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego*, [w:] *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, red. S. Grabias, M. Kurkowski, Lublin, s. 16–71.
- Grabias S., 2015, *Postępowanie logopedyczne. Standardy terapii*, [w:] *Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego*, red. S. Grabias, J. Panasiuk, T. Woźniak, Lublin, s. 13–35.
- Grabias S., 2017, *Język w diagnozowaniu umysłu. Terapia logopedyczna a poznawcza i interakcyjna funkcja języka*, [w:] *Współczesne tendencje w diagnozie i terapii logopedycznej*, red. D. Pluta-Wojciechowska, B. Sambor, s. 35–63.
- Grosjean F., 1982, *Life with two languages*, Cambridge.
- Grosjean F., 2010, *Bilingual: Life and reality*, Cambridge.
- Kamińska B., Milewski S., (red.), 2016, *Logopedia artystyczna*, Gdańsk.
- Milewski S., Kaczorowska-Bray K., (red.), 2015, *Metodologii badań logopedycznych z perspektywy teorii i praktyki*, Gdańsk.